

Geachte aanwezigen,

Wat fijn om u te mogen verwelkomen op deze Dies Natalis. Een dag die terugkijkt op ruim 450 jaar geschiedenis, en die een gemeenschap samenbrengt die aan de toekomst bouwt.

Ik ben in het jubileumjaar overgestapt van de oudste universiteit van de Lage Landen naar de oudste Nederlandse universiteit. Wie teruggaat naar 1575, ziet dat het ontstaan van onze universiteit niet los te denken is van de positie van de Leuvense universiteit destijds. Leuven stond onder Spaansgezind, katholiek gezag. Juist daarom ontstond hier de behoefte aan een eigen universiteit voor onderwijs in de geest van de Reformatie.

Ik heb inmiddels ervaren dat Leiden en Leuven ook vandaag erg verschillen, bijvoorbeeld in bestuursstijl, cultuur, regelgeving of financiering. Maar eens je dieper graaft ervaar je grote verwantschap: een inspirerende academische traditie, een sterke band met de stedelijke gemeenschap, een blik gericht op vooruitgang, en de overtuiging dat kennis een publieke zaak is. Dat verklaart waarom ik me intussen thuis voel. Dat gevoel wens ik u allen toe: studenten en collega's, en iedereen die hier aanwezig is als schenker, sympathisant of opdrachtgever.

Ik heet u welkom, met de oproep om van verwelkoming een dagelijkse opdracht te maken. Een universiteit die excellent wil zijn, moet gastvrij zijn: voor studenten die hun toekomst in handen nemen, voor promovendi die hun weg zoeken, voor collega's die van elders komen, voor medewerkers die zich afvragen of ze gezien worden. Verwelkoming lijkt klein, maar voor vertrouwen maakt ze alle verschil.

Academie in de knel

We leven in een tijd waarin veel vanzelfsprekendheden onder druk staan. Groeivertraging, heroplevend nationalisme, onrust op het wereldtoneel, de roep om strategische autonomie en verstrenging van migratiebeleid zetten de samenleving op scherp. Universiteiten voelen zich in dit klimaat geraakt door anti-elite- en anti-systeemretoriek. Stagnerende productiviteit en politieke verlamming tasten hun middelen en handelingsruimte aan. In meerdere landen mondt dat uit in bezuinigingen, hogere inschrijvingsgelden, strengere visaregels, minder internationalisering, afnemende autonomie en/of toeneemende sturing van onderzoek en onderwijs.

Toch zie ik het niet somber in. Sterke universiteiten blijven fundamenten van brede welvaart, niet alleen economisch, maar ook cultureel en sociaal. Dat zoveel steden en regio's hard blijven strijden voor een eigen volwaardige universiteit zegt veel: ze zien universiteiten nog altijd als plekken van toekomst, kennis en publieke waarde. Deze visie wordt gelukkig ook onderschreven in het nieuwe regeerakkoord.

Bovendien herinnert de geschiedenis ons eraan dat de universiteit nooit stil heeft gestaan. Ze heeft haar opdrachten en de wijze waarop ze die uitvoert wel vaker grondig moeten herijken. Ook nu zitten we in zo'n fase. Ik heb er vertrouwen in dat we dankzij actieve inspanning de publieke geloofwaardigheid zullen blijven verdienen en versterken. Ik licht dit graag toe aan de hand van drie voorbeelden.

Voorbeeld 1. Erosie van een dominante positie

Universiteiten hebben nooit een monopolie gehad op de productie en overdracht van kennis. Er zijn altijd parallelle kennistradities geweest: in kerken en kloosters, in gilden en salons, in genootschappen zoals de Royal Society, later in denktanks en industriële labs. Edison, Darwin en, recenter, techpioniers als Steve Jobs en Bill Gates werkten grotendeels onafhankelijk.

Wat echter ongemakkelijk aanvoelt, is dat de *dominante* positie van universiteiten onder druk staat. GenAI opent een groot venster naar kennis. Online leerplatformen, MOOCs en podcasts ondergraven het idee dat alleen universiteiten toegang bieden tot hoogstaande kennis. Techbedrijven investeren massaal in eigen onderzoek, waarvan de output niet hoeft onder te doen voor die van universiteiten. Ook strategische kenniscentra zoals TNO, Deltares, ECN en CPB (of in Vlaanderen imec en VIB) nemen een centralere plaats in. Dit alles versterkt het gevoel dat zowel de schijnwerpers als de middelen wegglijden van de universiteit.

Toch is dat beeld te eenvoudig. Het lijkt alsof universiteiten terrein verliezen, maar eigenlijk verschuift vooral hun positie in het kennislandschap. Minder bovenaan een hiërarchie, meer in het hart van een netwerk. Minder poortwachter van kennis, maar nog altijd bron ervan. Ze blijven de voornaamste spelers als het aankomt op onderzoek met een lange tijdshorizon, vragen die nog geen markt hebben en ideeën die nog geen opdrachtgever kennen. Je zou kunnen zeggen: waar toepassingsgerichte instituten bruggen bouwen, zorgen universiteiten voor de pijlers waarop die bruggen rusten. Samen maken ze het kennissysteem robuuster.

In gesprekken met overheid en andere stakeholders ervaar ik nog altijd veel waardering voor de unieke bijdrage van universiteiten. Die erkenning is reëel, maar geen verworven recht. Ze vraagt van universiteiten dat ze hun betekenis nog beter zichtbaar maken; niet door zich nóg meer dan vandaag op toepassing en impact te richten, maar door te articuleren waarom door nieuwsgierigheid gedreven onderzoek onmisbaar is voor socio-economische vooruitgang.

De verschuiving in het kennislandschap is geen verhaal van verval, maar van transformatie. Dat zie ik ook terug in de discussies over het volgende Europese kaderprogramma voor onderzoek en innovatie, Horizon Europe 'bis'. Daar groeit de aandacht voor universiteiten als mede-architecten van innovatieve ecosystemen. Ecosystemen zoals die zich hier ontwikkelen rond de Key Region, de Space Campus en het Leiden(d) Bio Science Park.

Waar universiteiten vroeger vaak werden gezien als louter leveranciers van intellectueel eigendom, lees ik vandaag in Europese beleidsdocumenten een ander perspectief. Universiteiten worden steeds vaker beschouwd als de *trusted backbone* van zulke ecosystemen. Als *talent hubs* waar onderzoekers, ondernemers en experts elkaar vinden. Als hoeders van fundamentele kennis die ervoor zorgen dat expertise behouden blijft wanneer de economie in zuurstofnood komt. Dat zijn precies de opdrachten die wij als Universiteit Leiden herkennen en omarmen, en de volgende jaren samen met onze partners in ons kennisecosysteem zullen opnemen.

Tegelijkertijd maakt deze ontwikkeling één ding glashelder: het grootste risico voor universiteiten is niet dat zij langzaam wegwijnen, maar dat de verwachtingen te hoog oplopen en ze gebukt gaan onder *mission overload*.

Voorbeeld 2. Onder spanning van democratische erosie

In Westerse democratieën zijn in de loop van de tijd mechanismen ontstaan om macht te begrenzen, pluralisme te beschermen en de onafhankelijkheid van instellingen zoals rechtspraak, media en universiteiten veilig te stellen ten aanzien van de politieke meerderheid. De voorbije jaren zijn deze mechanismen in meerdere landen onder spanning komen te staan, dit ten gunste van meerderheidsmacht of een sterker sturende staat. Verkiezingen blijven bestaan, maar democratie wordt herleid tot het volgen van de meerderheid, met minder aandacht voor institutionele balans en onafhankelijke oordeelsvorming.

Deze ontwikkeling voltrekt zich zelden abrupt en nauwelijks nog in isolement. In meerdere Europese landen is ze voelbaar, telkens in een eigen politieke gedaante. Wat deze contexten verbindt, is het patroon: geen openlijke breuk, maar kleine verschuivingen die samen het functioneren van instituties veranderen. Ook aan de overzijde van de Atlantische Oceaan is dit zichtbaar. Rechtspraak, media, wetenschap en zelfs verkiezingsprocedures raken er sterker gepolitiseerd. Het toont hoe kwetsbaar eerder opgebouwde waarborgen zijn.

Formeel blijven rechtsstaat, verkiezingen en academische vrijheid overeind, maar hun vanzelfsprekendheid verdwijnt. Autonomie vraagt om explicietere rechtvaardiging, expertise wordt inzet van politieke strijd en kritiek wordt sneller als ideologisch weggezet. In zulke context komen universiteiten vroeg in beeld, precies omdat ze rusten op institutionele autonomie. Kennis ontstaat er niet door consensus of hiërarchie, maar door twijfel, toetsing en tegenspraak. Die werkwijze komt in het vizier. Niet via openlijke censuur, maar via bestuurlijke hervormingen, strakkere kaders, inhoudelijke sturing van onderzoek en onderwijs, en financiering die nauwer wordt verbonden aan wat economisch of politiek nuttig wordt gevonden.

Maar ook hier staan universiteiten sterker dan we soms aannemen, vooral nu het nieuwe kabinet en het regeerakkoord hun perspectief weer verbeteren. En laten we niet vergeten: democratische erosie bemoeilijkt hun missie, maar benadrukt tegelijkertijd het belang ervan.

Aan die druk weersta je niet door op academische vrijheid en institutionele autonomie toe te geven, wel door te verduidelijken dat het cruciale voorwaarden zijn voor wetenschappelijke vooruitgang. Voorwaarden die je als bestuur ook intern moet bewaken: sterke interne sturing ondermijnt niet alleen het academisch klimaat, maar ook de geloofwaardigheid naar buiten. Aan deze druk ontkom je evenmin door interne controverse te smoren of ongemakkelijke standpunten te verzwijgen, wel door ruimte te laten om respectvol van mening te verschillen. Je ontkomt er ook niet aan door je als bestuur een 'stilblijf'-houding aan te meten en te onttrekken aan lastige debatten. Géén standpunt innemen heeft immers vooral als gevolg dat machtsverhoudingen stilzwijgend bevestigd worden.

Voorbeeld 3. De nuttige universiteit

Financierende overheden lijken vooral een nuttige universiteit te willen en te twijfelen of investering in de geestes- en sociale wetenschappen dat beoogde nut opleveren. We zijn nog lang niet toe aan wat wel eens de *humanities apocalyps* wordt genoemd: het verregaand uitkleden van de geesteswetenschappen. Maar de bezorgdheid groeit. We investeren in de markten die de samenleving voeden. Maar investeren we voldoende in de samenleving die de markten moet dragen?

Ik leg u enkele retorische vragen voor, bedoeld als politieke moker.

Is er nu China uitgroeit tot economische en wetenschappelijke grootmacht niet juist méér in plaats van minder begrip nodig van taal, cultuur en samenleving? Als democratieën eroderen, moeten we dan niet net harder werken om te begrijpen waarom dat zo is en hoe we het tij keren? Als de energietransitie afhankelijk is van gedragsverandering bij burgers en bedrijven, is het dan verstandig de ruimte te beperken van disciplines die menselijk gedrag bestuderen?

De ruimte wordt een nieuw slagveld van geopolitiek en commerciële exploitatie. Moeten we de aandacht voor *space law* dan niet juist vergroten? Als algoritmen sturen wat we zien, denken en kopen, en beslissingen nemen over werk, zorg en recht, kunnen we het ons dan veroorloven te besparen op ethiek en kritische sociale wetenschap? Is minder onderzoek naar vertrouwen, cohesie en solidariteit niet eerder kortzichtig dan voorzichtig in tijden van groeiende ongelijkheid?

Als taal misschien wel het laatste stukje menselijke magie is, moeten we die dan niet koesteren en verdiepen in plaats van haar te reduceren tot een technisch probleem voor machines? Heeft onze samenleving niet juist méér in plaats van minder historisch besef nodig, nu we zo gevaarlijk dicht bij het herhalen van fouten uit het verleden komen? Om deze en al die andere redenen is het verzwakken van de geestes- en sociale wetenschappen geen neutrale beleidskeuze.

Universiteit Leiden belichaamt een andere keuze; een keuze voor een weerbare samenleving en in lijn met Europa's eigen waarden. Wij zijn enerzijds een universiteit van de exacte en de biomedische wetenschappen; maar evenzeer, en vól overtuiging, van de psychologie, de archeologie, de geestes-, sociale en politieke wetenschappen. We koesteren de unica, onze unieke opleidingen; niet als erfgoed uit het verleden, maar als fundament voor de toekomst.

Met die keuze komt verantwoordelijkheid. De retorische vragen maken duidelijk hoe cruciaal de humane en sociale wetenschappen zijn. We moeten er daarom niet alleen voor zorgen dat ze blijven bestaan, maar ook dat we ze zó vormgeven dat ze die cruciale rol waarmaken: scherp, relevant, in verbinding met elkaar en op de samenleving betrokken. Als we dat doen, dragen we niet alleen bij aan kennis, maar aan een maatschappij die beter begrijpt, handelt en samenleeft.

Afsluiting: uitgesproken fierheid

Het risico is niet dat de universiteit morgen zal instorten, wel dat ze zich vandaag onvoldoende voorbereidt op de mogelijkheid dat haar bestaansvoorwaarden fundamenteel veranderen. De universiteit is een prima toekomstverkenner, behalve van zichzelf. Ze

produceert scenario's over klimaatverandering, technologische disruptie en demografische verschuiving, maar doet zelden aan introspectieve toekomststudies.

Ik maak me *momenteel* geen al te grote zorgen over de toekomst van de universiteit. Ik wil desondanks niet in slaap dommelen bij de heerlijk geruststellende gedachte dat het zo'n vaart niet zal lopen. Het schrijven van toekomstscenario's is een vorm van intellectuele zelfzorg. Wat wil de universiteit eigenlijk behouden, als het erop aankomt? "Alles tegelijk" is geen antwoord, laat staan een strategie. Lees deze rede als een uitnodiging om onze toekomst in handen te nemen.

Ik sluit af bij waar ik begonnen ben, bij mijn ontdekkingstocht. Wie nieuw is, kijkt vaak anders. Wie al jaren met hart en ziel in een organisatie werkt, ziet misschien vooral waar het wringt: de werkdruk, de complexiteit, de stroperigheid, de schaarste. Dat is niet verkeerd: een beheersbare dosis onrust is een teken van betrokkenheid en bron van kritische reflectie en initiatief.

Wie net aankomt ziet óókiets anders. Ik zie hier een universiteit die door buitenstaanders soms als 'wat naar binnen gekeerd' wordt getypeerd, maar in werkelijkheid open en ondernemend is. Ik zie intellectuele diepgang én maatschappelijke betrokkenheid. Ik zie een gemeenschap die scherp kan denken zonder kil te worden. Alles kan beter, maar veel is goed.

Deel uitmaken van deze gemeenschap ervaar ik als een privilege. Ik ben fier op wat we realiseren. Fierheid is geen zelfgenoegzaamheid, geen borstklopperij. Het is de moed om te erkennen wat waardevol is: wat we samen tot stand brengen, waar we sterk in zijn, wat we willen ontwikkelen. Wie alleen ziet wat beter moet, raakt moe. Wie óók ziet wat goed is, krijgt moed. En moed is precies wat universiteiten vandaag en morgen nodig hebben.

Ik heet u van harte welkom op deze Dies Natalis.